

مطالعه تطبیقی کتیبه های ضریح امام حسین^(ع) با کتیبه های ضریح حضرت عباس^(ع)

مقاله پژوهشی (صفحه ۲۰۵-۱۹۱)

عطیه جهانیان^۱، علیرضا شیخی^۲

۱- کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی، موسسه آموزش عالی فردوس، شهر مشهد، ایران.

۲- هیات علمی و استادیار دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، شهر تهران، ایران (نویسنده مسئول).

DOI: 10.22077/NIA.2021.3119.1356

چکیده

ضریح‌ها سازه‌هایی از جنس چوب یا فلز است که به جهت ادای احترام، بر مرقد بزرگان قرار می‌گیرد. هنر ضریح‌سازی در دوره معاصر محلی برای هنرنمایی هنرمندان عالم و متعهد، شده‌است. از نمونه‌های عالی هنر ضریح‌سازی می‌توان به ضریح‌های امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) اشاره کرد که توسط هنرمندان ایرانی و عراقی، با شکوهی خاص ساخته و آراسته شده‌است. هدف از پژوهش پیش رو تمرکز بر کتیبه‌های این دو ضریح و شناسایی محتوایی آن‌ها و مشخص کردن جایگاه آن در اعتقادات و باور شیعیان است. این پژوهش بر آن است تا با بررسی تاریخ ضریح‌های این دو امام در ادوار مختلف تاریخی و کتیبه‌های آن‌ها به دو پرسش پاسخ دهد: محتوای کتیبه‌های نقش‌بسته بر ضریح‌های امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) چیست؟ کتیبه‌های به‌کاررفته روی ضریح دو امام چه وجوه افتراق و اشتراکی با یکدیگر دارند؟ این پژوهش با رویکردی توصیفی-تطبیقی، با استناد به منابع کتابخانه‌ای و به صورت میدانی به سرانجام رسیده‌است. جامعه آماری پژوهش، شامل تمام کتیبه‌های دو ضریح است. یافته‌ها نشان داد که در دو ضریح مطرح‌شده، ۳۱ کتیبه با قلم ثلث و نسخ، در مقام و منزلت ایشان کتابت شده‌است و به دلیل ابعاد متفاوت ساختمان دو ضریح، یک ردیف کتیبه در ضریح امام حسین^(ع) بیشتر به‌کار رفته‌است. از نظر محتوا، کتیبه‌های ضریح امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) در چهار گروه؛ قرآنی، اسماء‌الحسنی و چهارده‌معصوم^(ع)، روایات و احادیث و در آخر، اشعار طبقه‌بندی شد که کتیبه‌های قرآنی جلوه بیشتری نسبت به دیگر بخش‌ها دارند.

واژه‌های کلیدی: ضریح، ضریح‌سازی، کتیبه، امام حسین^(ع)، حضرت عباس^(ع).

1- Email: Atiyeh.jahaniyan@gmail.com

2- Email: a.sheikhi@art.ac.ir

این مقاله مستخرج از پایان نامه نویسنده اول با عنوان «مطالعه تطبیقی تزئینات ضریح حرم های متبرکه حضرت علی، امام حسین و حضرت عباس(علیها السلام)» به راهنمایی دکتر علیرضا شیخی(استادیار دانشگاه هنر) در موسسه آموزش عالی فردوس است.

مقدمه

به صورت کلی ساختار ضریح‌ها را مطالعه کرده‌اند. از جمله رساله دکتری پرویز اسکندرپورخرمی با عنوان «گونه‌شناسی ضریح در هنر و تمدن شیعی» (۱۳۹۶) به ساختار ضریح‌های موجود قبور حضرات معصومین^(ع) از گذشته تا به حال پرداخته است. کتاب گوهر ناب در ضریح آفتاب (۱۳۹۱) از محمدحسن ذاکری مراحل ساخت ضریح امام حسین^(ع) توسط ایرانیان را توصیف کرده‌است. صالحی و دیگران در «کتیبه‌های ضریح حضرت عباس^(ع)» (۱۳۹۲) به بررسی تطبیقی آیات با مبانی اعتقادی شیعه پرداخته‌اند. صالحی در مقاله دیگری با عنوان «بررسی و شناخت ساختار ضریح با تأکید بر تاریخ و چگونگی ساخت ضریح کنونی حضرت عباس^(ع)» (۱۳۹۳) به بررسی تبیین کتیبه‌های ضریح قدیمی حضرت ابوالفضل^(ع) و ساختار ضریح ساخته دست هنرمندان اصفهانی پرداخته‌است.

روش تحقیق

رویکرد تحقیق، کیفی و روش آن توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است و داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای، اینترنتی و میدانی جمع‌آوری شده‌است. جامعه آماری شامل تمام کتیبه‌های موجود در دو ضریح بود؛ بنابراین تمام شماری انجام شده‌است. نُه بخش دارای کتیبه در ضریح امام حسین^(ع) و شش بخش در ضریح حضرت عباس^(ع)، نمونه‌های مورد مطالعه هستند. این دو ضریح در سال (۱۳۹۱) و (۱۳۹۵) ساخته شده‌است. در ابتدا پیشینه تاریخی ضریح‌های مطهر مد نظر قرار گرفت. سپس با مطالعه اسناد و بازدید آن‌ها به بیان شکل ظاهری، ساختاری و اجزای سازنده آن اهتمام ورزیده شد. در نهایت کتیبه‌ها، بازشناسی شد و مضمون آن‌ها از منظر تفکر شیعی مورد بحث قرار گرفت. تصاویر به وسیله نگارندگان عکاسی شده‌است.

۱. تاریخچه ضریح‌های ساخته شده بر مزار امام حسین^(ع)

برای اولین بار عضدالدوله دیلمی ضریحی از جنس چوب ساج^۱ و مزین به عاج بر قبر امام حسین^(ع) نصب کرد (فائدان، ۱۳۸۳: ۱۱۵). در زمان حکمرانی سلطان‌الدوله دیلمی (خواندمیر، ۱۳۶۲، ج ۲: ۴۲۷)، حرم سیدالشهدا دچار آتش‌سوزی شد که وزیر شیعی وی، ابومحمدحسن بن فضل معروف به ابن سهلان رامهرمزی (مدرس، ۱۳۵۳، ۲۵۵)،

ضریح‌ها سازه‌هایی هستند که به منظور احترام به ولی مدفون و تسهیل امر زیارت، بر سنگ‌قبر پیامبران، امامان، امام‌زادگان و علما قرار می‌گیرند و از زمان شهادت ائمه تا عصر حاضر بر روی مزار امامان، صندوق قبرهایی از جنس چوب و فلز قرار گرفته‌است؛ اما با گذشت زمان این ضریح‌های چوبی به عنوان صندوق قبر معروف شده‌اند و در اطراف این صندوق قبرهای چوبی، سازه‌هایی از فلز و مشبک قرار گرفته‌است که امروزه ضریح نامیده می‌شود. این سازه‌های مشبک در ابتدا خالی از کتیبه و تزیینات بودند؛ اما به تدریج از حالت ساده در آمد و انواع هنرهای سنتی که بر روی فلز کار می‌شود به آن افزوده شد و به هنری ماندگار از گرایش‌های هنر فلزکاری مبدل گشت. این آثار معنوی و هنری که رنگ و بوی خاصی به ساحت ائمه اطهار داده کمتر مورد مطالعه و بررسی پژوهشگران قرار گرفته‌است. در این مقاله به صورت اجمالی تاریخ و چگونگی شکل‌گیری ضریح‌های امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) در ادوار تاریخی بیان و سپس به بررسی دو ضریح جدید پرداخته می‌شود. در مرحله بعد، کتیبه‌های قلم‌زنی آن‌ها از لحاظ محتوایی و بصری که بسیار جای تأمل است، بررسی و تحلیل می‌شود. بنابراین در این پژوهش در پی پاسخ بدین پرسش‌ها هستیم: محتوای کتیبه‌های نقش‌بسته بر ضریح‌های امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) چیست؟ وجوه افتراق و اشتراک کتیبه‌های به‌کاررفته روی ضریح دو والا مقام چیست؟ مطالعه و بررسی تاریخ، کتیبه‌ها، نقوش و حتی تزیینات راهی را روشن می‌سازد تا سازندگان و هنرمندان آینده از روند کار استادان گذشته مطلع شوند و همواره این اطلاعات در دسترس باشد. از این رو این‌گونه تحقیقات می‌تواند مطالعات تاریخی این حوزه را کامل کند و راهکارهای جدیدی را برای هرچه بهتر، نفیس‌تر، مقاوم‌تر و به‌روز بودن ضریح‌ها در آینده تأمین کند.

پیشینه تحقیق

تاکنون درباره ضریح کنونی امام حسین^(ع) (ساخته شده از سال ۱۳۸۷-۱۳۹۱) و ضریح کنونی حضرت عباس^(ع) (ساخته شده در سال ۱۳۹۵) پژوهشی صورت نگرفته‌است؛ اما محققان

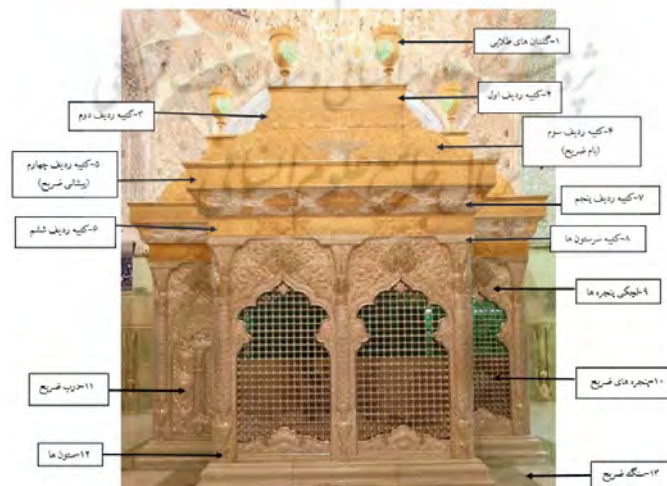
قلم‌زنی خطوط و نقوش را استاد مصطفی خدادادزاده برعهده داشته‌است (همان: ۲۰-۱۸). این ضریح مانند ضریح پیشین (۱۳۶۰) شش‌گوشه ساخته شده‌است.

۲. مشخصات ضریح کنونی امام حسین^(ع)

ضریح کنونی سیدالشهدا^(ع) پس از ۷۵ سال توسط ایرانیان به آستان مقدس حرم حسینی اهدا شده‌است. کار ساخت این ضریح در مدرسه معصومیه قم و نزدیک به ۵ سال (از سال ۹۱-۸۷) به طول انجامید (<https://www.farsnews.ir>). ارتفاع ضریح ۴/۴۹، طول ۵/۰۴ و عرض آن ۷/۳۴ متر و دارای ۲۰ پنجره است. چوب ساج از میانمار، توسط آستان مقدس حضرت معصومه برای ساخت بدنه چوبی ضریح اهدا شده که بالغ بر دوازده تن وزن دارد (ذاکری، ۱۳۹۱: ۲۰). استاد محمود فرشچیان، طراح، استاد سید محمد حسینی‌موحد، کتیبه‌نویس و استاد مصطفی خدادادزاده، قلم‌زن ضریح بوده‌اند (همان: ۱۸). ضریح، شش‌گوشه ساخته شده‌است. از خصوصیات بارز ضریح جدید، مفاهیمی است که بر آن به‌کاررفته‌است. هفت کتیبه از جنس طلا، نقره و مس به قلم ثلث کتابت شده‌است. قابل ذکر است به سفارش حضرت آیت‌الله سیستانی نوشته‌های روی ضریح به‌گونه‌ای است که به‌راحتی برای عموم قابل خواندن باشد.

از سال ۴۰۷ تا ۴۱۲ قمری به ترمیم و گسترش حرم، از جمله رواق‌ها و گنبد پرداخت (همان). در دوران حکومت ناصرالدین‌الله عباسی، وزیر شیعی او، مؤیدالدین محمد قمی^۴، در سال ۶۲۰ قمری صندوق چوبی بر قبر مبارک حضرت قرار داد و آن را با پارچه‌های حریر گران‌قیمت پوشاند و رواق‌های حرم را با چوب ساج مزین کرد (همان: ۲۶۵). سپس شاه‌اسماعیل صفوی، پس از رفتن به کربلا دستور داد تا حاشیه‌های ضریح را با طلا و نقره تزیین کنند و صندوقی از خاتم و منبت که با عاج تزیین شده بود، بر قبر مطهر حضرت قرار دهند.

شاه‌عباس اول، برای اولین بار ضریحی از جنس مس برای مزار امام ساخت (همان: ۳۱۵). پس از خاندان صفوی، فتحعلی‌شاه قاجار ضریح سومی را به حرم اهدا کرد (ناصرالدین‌شاه قاجار، ۱۳۶۲: ۱۴۴). در سال ۱۳۶۰ قمری سیف‌الدین طاهر، رهبر فرقه بهره‌ای هند، چهارمین ضریح از جنس نقره را برای مرقد ساخت (قاندان، ۱۳۸۳: ۱۱۷). ضریح کنونی به دست ایرانیان ساخته شده‌است. کتاب گوهر ناب در حریم آفتاب، این ضریح را ششمین نام برده و اولین ضریح را متعلق به آل‌بویه نوشته و از دیگر سازندگان ضریح نامی به میان نیاورده‌است (ذاکری، ۱۳۹۱: ۱۴). طراحی ضریح کنونی را استاد محمود فرشچیان، خطاطی آن را استاد سیدمحمد حسینی‌موحد و اجرای

تصویر ۱: اجزای تشکیل‌دهنده ضریح امام حسین^(ع) (نگارندگان، ۱۳۹۷).

۳. کتیبه‌های ضریح امام حسین^(ع)

قسمت‌های ۱، ۲، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ و ۱۱ ضریح به آیات

قرآنی، زیارت ناحیه مقدسه، احادیث پیامبر^(ص) احادیث امام‌صادق^(ع)، لبیک یا حسین، اسمای الهی، اشعار سید رضی

سلام‌های برگزیده از زیارت ناحیه مقدسه، نوشته شده بر قوس ضریح مطهر:

السلام علی ابن فاطمه الزهراء
السلام علی خامس اصحاب الکساء
السلام علی حجه رب العالمین
السلام علی من الإجابة تحت قبته
السلام علی حجه رب العالمین
السلام علی شهید الشهداء
السلام علی المرمل بالدماء
السلام علی المقطوع الوتین
السلام علی المظلوم بلاناصر
السلام علی الشیب الخضیب
السلام علی الخدّ التریب
السلام علی البدن السلیب
السلام علی المغسل بدم الجراح
السلام علی الرأس المرفوع
السلام علی النسوه البارزات
السلام علی الأعضاء المقطعات
السلام علی المدفونین بلاأگفان

این نوار با نقوش انتزاعی و مجموعه‌ای از گل‌های ختایی، ساقه‌ها، برگ‌ها و شکوفه‌ها آراسته شده‌است. در میان این نقوش ۱۷ قاب از جنس طلای صدفی وجود دارد (اسکندرپور خرمی، ۱۳۹۶: ۱۳۶) که درون آن‌ها ۱۷ فراز از زیارت ناحیه مقدسه به خط ثلث کتابت شده‌است (جدول ۱، ردیف ۲).

۳.۳. کتیبه ردیف چهارم (پیشانی) ضریح امام حسین^(ع): در این کتیبه ۱۱ حدیث از پیامبر (ص) و امام صادق^(ع) در مقام و منزلت ابا عبدالله حسین^(ع) بر زمینه‌ای از طلای مات به خط ثلث از جنس طلا کتابت شده‌است (جدول ۱، ردیف ۳). موضوع بیشتر روایات درباره فضیلت زیارت قبر مطهر امام حسین^(ع) است.

- قال رسول الله صلى الله عليه: «إنّ الحسين مصباح الهدى و سفینه النجاه»^۵
- قال الإمام الصادق عليه السلام: «إنّ زیاره الحسين^(ع) أفضل ما یكون من الأعمال»^۶
- قال الإمام الصادق عليه السلام: «مَنْ أتى قَبْرَ

و دو حدیث نبوی آراسته شده‌اند (تصویر ۱). قسمت‌های ۳، ۹، ۱۱ و ۱۲ دارای نقوش گیاهی و اسلیمی‌اند که شامل گل‌های درهم تنیده، گل پنج‌پر، گل پنبه‌ای و شاه‌عباسی و برگ‌هاست.

۱.۳. کتیبه ردیف اول (سوره والفجر) ضریح امام حسین^(ع): سوره مبارک والفجر به قلم ثلث، در بالاترین قسمت ضریح حضرت بر زمینه طلای مات کتابت شده‌است (جدول ۱، ردیف ۱). این سوره به سوره حسین بن علی^(ع) مشهور است؛ زیرا بر اساس حدیثی از امام صادق^(ع) منظور از «نفس مطمئنه» در آیات پایانی سوره، امام حسین^(ع) است (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۲۴: ۹۳). هم‌چنین در روایات آمده است نفس مطمئنه نفسی است که به پیامبر^(ص) و اهل بیتش ایمان دارد و نیز گفته شده این سوره درباره امیرالمؤمنین^(ع) است و مراد از نفس مطمئنه، نفسی است که به ولایت او اطمینان دارد (بحرانی، ۱۴۱۶، ج ۵: ۶۵۷ و ۶۵۸).

۲.۳. کتیبه ردیف سوم (بام) ضریح امام حسین^(ع): جنس آن از آلیاژ طلاست. این کتیبه در بردارنده هفده سلام از زیارت ناحیه مقدسه است؛ سه زیارت به این نام‌ها وجود دارد: یکی زیارت الشهداء، دیگری معروف به ناحیه و آخری زیارت نقل شده از سید مرتضی است. این زیارت با سلام بر حضرت آدم^(ع)، درود بر پیامبران، اهل بیت پیامبر اکرم^(ص)، امام حسین^(ع) و یاران باوفایش در کربلا آغاز می‌شود. در اواسط به شرح اوصاف و کردار حضرت پیش از جنگ، زمینه‌های جنگ، شرح شهادت و سختی کشیدن ایشان و عزادارشدن همه هستی می‌پردازد و در آخر با توسل به اهل بیت و دعا پایان می‌پذیرد.

طبق بررسی‌های انجام شده، سلام‌هایی که در این کتیبه (بام ضریح) مورد استفاده قرار گرفته، از زیارت دوم (معروف به ناحیه مقدسه) است که قدیمی‌ترین منبع موجود این زیارت، کتاب المزار الکبیر ابن المشهدی (متوفی ۵۹۵ ه.ق) است. وی این زیارت را با حذف اسناد نقل کرده‌است (ابن المشهدی، ۱۳۷۸: ۵۱۹-۴۹۶). شیخ عباس قمی (بی تا، ج ۱: ۴۰۹) و سید محسن امین (۱۴۰۶، ج ۹: ۲۰۲) وی را فردی ثقه می‌دانند و اعتبار کتاب المزار الکبیر را پذیرفته‌اند (احسانی‌فر لنگرودی، ۱۳۸۲: ۳۳).

فراوان در مقام ولایت، امامت و فضایل اهل بیت (علیه السلام) آمده‌است که یکی از این آیات، آیه ۳۳ سوره احزاب، معروف به آیه تطهیر است که مفسرین در مفاد آن بحث و گفت‌وگوی بسیاری کرده‌اند (روحی برندق و غلامی، ۱۳۹۶: ۱۰۳). شیعه با توجه به متن آیه و روایات بیان‌شده در شأن نزول این آیه معتقد است این آیه درباره پیامبر (ص)، امام‌علی (ع)، حضرت زهرا (س) و حسنین (ع) است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۶: ۴۶۸). طبرسی در مجمع‌البیان ذیل این آیه تصریح می‌کند که هرچند آغاز آیه در مورد زنان پیامبر (صلی‌الله علیه و آله وسلم) است اما این موضوع، علتی بر این که آن‌ها هم مخاطب تطهیر باشند، نخواهد بود (طبرسی، ۱۳۹۰، ج ۵: ۱۵۸).

آیه ۱۸۶ سوره بقره: آیه «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»^۱ در قسمت پشت سر مبارک اباعبدالله (ع)، درباره چگونه دعاکردن کتابت شده‌است.

آیه ۷۳ سوره نساء: آیه «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا» در قسمت پایین پای مبارک امام حسین (ع) کتابت شده‌است. در روایتی از امام‌رضا (ع) آمده، ایشان در مصیبت جدش امام حسین (ع) به پسر شیبی فرمود: «ای پسر شیبی، اگر دوست داری که در مکان‌های بناشده در بهشت با پیامبر و خاندانش جای گیری، پس کشندگان حسین (ع) را لعنت نما و اگر دوست داری که تو برخوردار از ثواب کسانی باشی که همراه حسین (ع) شهید شده‌اند، هر زمان که او را یاد کنی بگو: «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا؛ ای کاش با آنان بودم و به فیروزی و کامیابی (جاودانی) ره می‌یافتم» (شیخ صدوق، ۱۴۱۰، ج ۱: ۲۹۹).

آیه ۲۴ سوره رعد: آیه «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»؛ سلام بر شما به خاطر صبر و استقامتتان؛ خطاب به کسانی است که در راه خدا تقوا و صبر پیشه کردند. از دیدگاه واژه‌شناسی سلام واژه‌ای عربی است که ریشه آن از «سَلِمَ» گرفته شده و ۴۳ مرتبه در قرآن کریم به صورت مفرد و گاهی به شکل جمع آمده‌است (کازمی سهلوانی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۴۹ و ۲۵۰). این آیه در قسمت کنج پشت سر حضرت علی اکبر (ع) قرار گرفته‌است.

آیه ۳۲ سوره نحل: آیه «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ» در

الْحُسَيْنِ ع تَشَوُّقًا إِلَيْهِ كَتَبَهُ اللَّهُ مِنَ الْأَمِينِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ أُعْطِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ وَ كَانَ تَحْتَ لِيَوَاءِ الْحُسَيْنِ (ع) حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَيُسْكِنَهُ فِي دَرَجَتِهِ، إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»^۲

• قال الإمام الصادق عليه السلام: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهُوَ يَتَمَنَّى أَنَّهُ مِنْ زُورِ الْحُسَيْنِ لِمَا يَرَى مِمَّا يُصْنَعُ بِزُورِ الْحُسَيْنِ مِنْ كَرَامَتِهِمْ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى»^۳

۴. ۳. کتیبه ردیف پنجم ضریح امام حسین (ع): درون

این نوار نقره‌ای، نشان‌هایی از جنس طلا به کار رفته که درون قاب‌های بزرگ آن آیاتی از کلام‌الله مجید شامل آیه ۱۸۶ بقره، آیه ۷۳ نساء، آیه ۳۳ اسراء، آیه ۳۳ احزاب، آیه ۲۴ رعد و آیه ۳۲ سوره نحل وجود دارد (جدول ۱، ردیف ۴). هم‌چنین در این کتیبه قاب‌های متوسط لبیک یا حسین و درون قاب‌های کوچک، اسماء‌الحسنی (یاحبیب، یا شهید، یا حمید، یا خبیر، یا مجیب، یا محیط، یا محیی، یا صبور و یا نور) به قلم ثلث نگاشته شده‌است. مطلبی که در این قسمت دارای اهمیت است، آن است که اضلاعی که دارای آیات سوره‌های اسراء، احزاب و بقره می‌باشند، طرحی متفاوت از ۳ ضلع دیگر دارند. در این نوارها نشان‌های کوچک حاوی اسماء‌الحسنی، از جنس نقره و در ۳ ضلع دیگر جنس این نشان‌ها، از طلا است (جدول ۱، ردیف ۴).

آیه ۳۳ سوره اسراء: «وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيِهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا»^۴. این آیه در قسمت پیش روی مبارک حضرت قرار گرفته‌است. در روایات آمده‌است که این آیه بر امام زمان (ع) دلالت دارد. فردی از امام صادق (ع) در مورد آیه فوق سؤال کرد. حضرت فرمودند: «مراد از آیه، قائم آل محمد صلی‌الله علیه و آله وسلم است که خروج نموده و در برابر خون حسین (ع) عده‌ای را مجازات می‌کند» (بحرانی، ۱۴۱۶، ج ۲: ۴۱۹).

آیه ۳۳ سوره احزاب: آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا؛ خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد» (الأحزاب/ ۳۳) در قسمت بالای سر مبارک امام حسین (ع) روی ضریح نوشته شده‌است. در قرآن کریم، آیات زیادی با تکرار

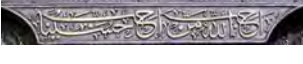

هر یک از این ابیات طرحی از نقوش وجود دارد.
 كَرْبَلَا، لَا زَلَّتْ كَرْبَاً وَبَلَا مَا لَقِيَ عِنْدَكَ آلِ الْمُصْطَفَى
 کربلا پیوسته اندوه و بلا بوده‌ای به دلیل مصیبت‌هایی که
 خاندان پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم در نزد تو دیدند
 كَمَّ عَلَى تَرْبِكِ لَمَّا صُرِّعُوا مِنْ دَمِ سَالٍ وَ مِنْ دَمِ جَرَى
 چه بسیار بر خاک تو فرو افتادند و چه خون‌هایی که روان شد
 و چه اشک‌ها که جاری شد

قسمت کنج پیش روی حضرت علی اکبر^(ع) کتابت شده‌است.
 این سلام از جانب فرشتگان به بهشتیان است در هنگام قبض
 روح، سلامی که نشان از امنیت و آرامش دارد (مکارم شیرازی،
 ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۲۱۴).

۵.۳. کتیبه ردیف ششم

روی این کتیبه (جدول ۱، ردیف ۵) اشعاری از سیدرضی در
 وصف کربلا و امام حسین^(ع)، با قلم ثلث کتابت شده‌است. مابین

جدول ۱: کتیبه‌های منقوش بر ضریح امام حسین^(ع)، (نگارندگان، ۱۳۹۷)

ردیف	محل کتیبه در تصویر ۱	محتوا کتیبه					توضیحاتی مختصر	جنس	تصویر
		روایت ۱	روایت ۲	سوره الفجر	سوره الفجر	سوره الفجر			
۱	کتیبه ردیف دوم (بالاترین قسمت ضریح حضرت)						طلای مات		
۲	کتیبه ردیف سوم (بام ضریح)			*			زیارت سیدالشهدا، زیارت معروف ناحیه، زیارت منقول از سیدمرتضی		
۳	کتیبه ردیف چهارم			*			طلای مس		
۴	کتیبه ردیف پنجم			*			طلای مات		
۵	کتیبه ردیف ششم		*				نقره و طلا		
۶	کتیبه سرستون‌ها		*				نقره		
۷	کتیبه در ورودی ضریح		*				نقره		

زینب^(ع) استفاده شد. به سفارش آیت‌الله سیدمحسن حکیم در سال ۱۳۸۴ هـ. ق. ضریح نقره‌ای در اصفهان ساخته شد (همان: ۲۶۴). ضریح کنونی حضرت با همکاری تولیت عتبه عباسیه در کربلای معلی ساخته شده‌است. ساخت این ضریح از سال ۱۴۳۱ هـ. ق. آغاز و مدت پنج سال به طول انجامیده‌است و در سال ۱۴۳۷ هـ. ق. (۱۳۹۵ هـ. ش.) نصب شد.

۵. مشخصات ضریح کنونی حضرت عباس^(ع)

ضریح قبلی حضرت عباس^(ع) که توسط هنرمندان اصفهانی ساخته شده بود، پس از پنجاه سال در سال ۱۳۹۵ شمسی تعویض و ضریح جدیدی که ساخته دست مهندسان و هنرمندان عراقی در کربلا بود، نصب شد (1395 /01/04). بدنه ضریح جدید از جنس چوب ساج برمه بوده و دارای ۱۴ پایه است. در ضریح جدید دو تن نقره و ۴۰ کیلوگرم طلا به کار رفته‌است. استاد احمد ناجی خوشنویس عراقی، کتیبه‌نویس ضریح است (شهبازی، مستند ضریح ماه منیر: ۱۳۹۵). اگرچه در نگاه اول طرح و نقش به کاررفته در این ضریح مطابق با ضریح پیشین (۱۳۶۰) است، دارای تفاوت‌هایی است که در ادامه به توضیح تغییرات آن خواهیم پرداخت (تصویر ۲).

۳. ۶. کتیبه سرستون‌ها

این کتیبه بر سرستون‌ها و پنجره‌های ضریح قرار دارد که روی آن‌ها دو حدیث متواتر از پیامبر^(ص) به قلم ثلث نقش بسته‌است. حدیث «حسین منی و أنا من حسین» بر فراز ستون‌های اصلی و حدیث «أحب الله من أحب حسینا» در سرستون‌های میانی کتابت شده‌است (جدول ۱، ردیف ۶).

۳. ۷. کتیبه در ورودی ضریح

در قسمت محراب در ورودی ضریح، آیه ۴۶ سوره حجر «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِيْنَ» به قلم ثلث کتابت شده‌است (جدول ۱، ردیف ۷). این آیه در خطاب به پرهیزکاران آمده و پادشاه بندگان و مؤمنین خالص و صالح خداوند شمرده شده‌است (طبرسی، ۱۳۹۰، ج ۱۳: ۱۹۴).

۴. تاریخچه ضریح‌های ساخته‌شده بر مزار

حضرت عباس^(ع)

در سال ۱۰۳۲ هـ. ق. به دستور شاه‌طهماسب ضریحی بدون سقف بر قبر حضرت نصب شد. پس از آن در دوره قاجار، در سال ۱۲۳۶ هـ. ق. به فرمان محمدشاه قاجار، ضریحی نقره‌ای بر صندوق مبارک قرار گرفت (آل طعمه، ۱۴۱۶: ۲۶۳). در ۱۳۸۳ قمری، هندی‌ها ضریحی از نقره به آستان حرم حضرت اهدا کردند که چون از صندوق قبر کوچکتر بود، برای مرقد حضرت

تصویر ۲: اجزای تشکیل‌دهنده ضریح حضرت عباس^(ع)، (نگارندگان، ۱۳۹۷)

۵. ۱. کتیبه ردیف دوم (سوره انسان)

بالاترین کتیبه روی ضریح حضرت، سوره انسان به قلم ثلث است. آغاز این کتیبه از ضلع غربی ضریح می‌باشد. این کتیبه تلاایی بر روی زمینه‌ای از لاجورد قرار گرفته‌است. در زمینه کتیبه پیشین ضریح، نقوشی از تزیینات ختایی مینایی وجود داشته که در بین آیات قرار گرفته بوده‌است اما در ضریح فعلی این زمینه فاقد نقوش است (جدول ۲، ردیف ۱).

عموم مفسرین شیعه، امامیه و اهل سنت برآنند که از آیه ۵ (إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا) تا آیه ۲۱ (إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيَكُمْ مَشْكُورًا) این سوره درباره امام‌علی، حضرت فاطمه و حسنین (علیهم‌السلام) و فضه (کنیز آنان) نازل شده‌است. مضمون کلی این سوره درباره خلقت انسان پیش از آن که نامی از آن بوده باشد، سخن به میان می‌آورد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲۰: ۳۴۰-۳۳۸). درواقع می‌توان گفت، درون‌مایه این سوره درباره وصف حضرت عباس^(ع) مناسب بوده، زیرا بآنکه حضرت جزو معصومین^(ع) نیست اما راهی را در پیش می‌گیرد که نمودی از یک انسان کامل و الهی است.

۵. ۲. کتیبه ردیف سوم (اسامی چهارده معصوم علیهم‌السلام)

در این کتیبه ترکیبی از گل‌های شاه‌عباسی ایستاده، واژگون، برگ‌های پرتاووسی و شکوفه‌های گل پنج‌پر بسیار به نقش در آمده‌است. بین هر یک از گل‌های شاه‌عباسی واژگون، یک‌درمیان نقشی از گل شاه‌عباسی ایستا و چهارده قاب مکتوب به خط ثلث تلاایی با اسامی چهارده معصوم^(ع) وجود دارد. این قاب‌ها در وسط هر پنجره از ضریح قرار گرفته و می‌توان گفت هر پنجره از ضریح به نام یکی از معصومین علیه‌السلام منسوب شده‌است (جدول ۲، ردیف ۲).

۵. ۳. کتیبه ردیف چهارم (آیات قرآن)

این کتیبه دربردارنده چهار سوره حمد در ضلع جنوبی، سوره مطففین از آیه ۲۲ تا ۲۶ در ضلع شرقی، سوره ضحی از آیه ۱ تا ۵ در ضلع غربی و سوره قدر در ضلع شمالی به قلم نسخ می‌باشد.

سوره حمد: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿۱﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۲﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿۳﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿۴﴾

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وِإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿۵﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿۶﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ ﴿۷﴾.

در روایتی از امام‌رضا (علیه‌السلام) آمده‌است که پیامبر^(ص) درباره سوره حمد فرموده‌اند: سوره حمد در مقام تربیت شیوه بندگی بنده پیرو به دو بخش تقسیم می‌شود: خضوع و خشوع در برابر خداوند و درخواست بنده سالک (صالحی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۸). این سوره بیان‌کننده ویژگی‌های بندگان صالح و فرمان‌بردار خداوند است که به‌طور کامل با شخصیت حضرت عباس^(ع) مطابقت دارد.

سوره مطففین: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿۲۲﴾ عَلَى الْأُرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿۲۳﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿۲۴﴾ يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿۲۵﴾ خِتَامُهُ مِسْكِ و فِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿۲۶﴾.

نام این سوره از کلمه پایانی آیه اول «ویل للمطففین» اخذ شده‌است. مطففین به معنی کم‌فروشی است (اقبال و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۴۰). در آیات اول تا سوم این سوره، احکام فقهی کم‌فروشی، رعایت‌نکردن حق مردم در معاملات بیان شده‌است. در ادامه، این سوره به توصیف معاد، رستاخیز، جهان آخرت و معرفی دو گروه نیکوکاران و کافران می‌پردازد (حسین گلزار، ۱۳۹۰: ۲۱۹).

سوره ضحی: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَالضُّحَى ﴿۱﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ﴿۲﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَا مَا قَلَى ﴿۳﴾ وَا لآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى ﴿۴﴾ وَا لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ﴿۵﴾.

در مورد شأن نزول این سوره گفته شده‌است مدتی وحی بر پیامبر^(ص) نازل نشد؛ به همین سبب بعضی از دشمنان، او را سرزنش می‌کردند که خدا تو را رها کرده‌است. پس از این ماجرا سوره ضحی بر پیامبر^(ص) نازل شد و حضرت را خوشحال کرد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲۰: ۳۱۰).

سوره قدر: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ ﴿۱﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿۲﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿۳﴾ تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿۴﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿۵﴾. محتوای اصلی سوره در مورد نزول قرآن در شب قدر، عظمت شب قدر، نزول

است، نازل می‌شوند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۲۵۲-۲۴۷). این سوره‌ها در قاب‌هایی بر زمینه طلایی قلمزنی شده که درون آن طرح‌های اسپیرال همراه با نقوش ظریف ختایی قرار گرفته‌است (جدول ۲، ردیف ۳). بین هر یک از این آیات، قاب‌های چهارپَر کوچکی تعبیه شده که درون آن نقشی از دو گل رز، یک گل ارکیده همراه با برگ‌های کوچک وجود دارد (جدول ۲، ردیف ۴). همچنین در آغاز و پایان هر سوره قاب چهارپَری با سه گل رز، یک گل ارکیده، یک گل کوبک و غنچه و برگ قرار گرفته‌است. اطراف این قاب‌ها، به گل‌های ختایی مزین شده‌است.

فرشتگان رحمت، نوشتن سرنوشت انسان‌هاست (صفوی، ۱۳۹۶: ۷۸۶). در کتاب کافی روایاتی از پیامبر اسلام (ص)، امامعلی (ع) و امامباقر (ع) نقل شده‌است «که فرشتگان الهی در شب قدر بر والیان بعد از رسول خدا که علی (ع) و یازده تن از فرزندان او هستند، نازل می‌شوند و از شیعیان می‌خواهد با سوره قدر بر اثبات وجود و زنده‌بودن امام زمان (عج) استدلال کنند؛ چراکه نزول فرشتگان در شب قدر برای ابلاغ تقدیر سال آینده مختص به زمان پیامبر (ص) نیست و در تمام سال‌ها جاری است؛ بنابراین پس از پیامبر اسلام (ص)، فرشتگان بر جانشین آن حضرت، که امام معصوم و شبیه‌ترین شخص به پیامبر

جدول ۲: کتیبه‌های منقوش بر ضریح حضرت عباس (ع) (نگارندگان، ۱۳۹۷)

ردیف	محل کتیبه در تصویر ۲	محتوا کتیبه					متن کتیبه	قلم کتیبه	توضیحاتی مختصر	جنس	تصویر
		اسم الهی	روز	تقدیر	اسماء الحسنی	روایت					
۱	کتیبه ردیف اول	*					سوره انسان	ثلث	درباره حضرت علی (ع)، حضرت زهرا و حسنین (ع) نازل شده‌است.	طلا	
۲	کتیبه ردیف دوم (پیشانی ضریح)	*					اسامی ائمه معصومین (ع)	ثلث	به دلیل اطاعت از امام عصر و حب ائمه معصومین	طلا	
۳	کتیبه ردیف سوم	*					سوره حمد، قدر، الضحی، آیات ۲۲ به بعد سوره مطففین	ثلث	توحید و حمد خدا، عظمت و بزرگی شب قدر، رعایت احکام شرعی و حق مردم	طلا	
۴	کتیبه ردیف چهارم	*					اشعار مرحوم سید محمدجمال هاشمی	ثلث	در مورد فضیلت زیارت امام حسین (ع)	طلا	
۵	کتیبه در ورودی ضریح	*					سوره نساء و حجر	ثلث	اجر و ثواب مجاهدان در نزد خدا	طلا	

کتیبه شامل قصیده‌ای عربی از مرحوم استاد سیدمحمدجمال هاشمی، شاعر نامدار عراقی و به قلم ثلث دکتر روضان البهیه در زمینه آبی لاجوردی، کتیبه شده‌است (جدول ۲، ردیف ۵).

۴.۵. کتیبه ردیف پنجم (قصیده عربی و اسماء الحسنی) آخرین و پایین‌ترین کتیبه روی ضریح است که در بالای نیم‌ستون‌ها و پنجره‌ها، در هر چهار ضلع واقع شده‌است. این

این قصیده از سمت راست ضلع جنوبی آغاز و در قاب‌های چهارپَر کشیده جای گرفته‌است که با این بیت آغاز می‌شود:

تَلُوذُ بِعُرْوَةِ الرَّوْعِ *** یا اباالفضل والفضل ینمی
إلیک *** فأنت لا لطفاه منبوع

بین هر یک از مصراع‌ها، اسامی خداوند در قاب‌هایی به شکل چهارپَر کوچک کتابت شده‌است.

۵.۵. کتیبه در ورودی ضریح

در ورودی ضریح، جایگزین پنجره دوم در ضلع شرقی شده‌است. در قسمت تاج در، آیه ۹۵ سوره نساء (وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا؛ و خداوند مجاهدان را بر بازنشستگان به اجر و ثوابی بزرگ برتری داده‌است) به قلم ثلث استاد احمد ناجی نقش بسته‌است (جدول ۲، ردیف ۶). می‌توان گفت دلیل انتخاب این آیه بر ضریح حضرت، ثواب و پاداشی است که خداوند به مجاهدین وعده داده‌است و حضرت عباس^(ع) یکی از این مجاهدین در راه خدا، ولایت و امامت بوده‌است. در زیر این آیه دو ردیف کتیبه وجود دارد که در آن عبارت «ساخت این ضریح شریف در شهر کربلا و در کارگاه‌های عتبه مقدس عباسی در سال ۱۴۳۷ هجری نبوی شریف انجام یافت» نوشته شده و در زیر این دو کتیبه آیه ۴۶ سوره حجر «ادْخُلُوها بِسَلَامٍ آمِنِينَ؛ داخل شوید با سلام و امنیت» قلم‌زنی شده‌است.

۶. تطبیق مضمونی کتیبه‌های دو ضریح

از نظر محتوا، کتیبه‌های ضریح امام‌حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) را می‌توان در چهار گروه طبقه‌بندی کرد:

۱. قرآنی: این نوع از کتیبه‌ها به دلیل کتابت آیات قرآن، در بخش بالا و به دور از تماس دست قرار گرفته‌اند. مضامین قرآنی به صورت نوارهایی گرداگرد ضریح و درهای آن تعبیه شده‌اند. سوره فجر، آیه ۱۸۶ بقره، آیه ۷۳ نساء، آیه ۳۳ اسراء، آیه ۳۳ احزاب، آیه ۲۴ رعد، آیه ۳۲ نحل و آیه ۴۶ حجر در ضریح سیدالشهدا و سوره انسان، حمد (ضلع جنوبی)، مطففین از آیه ۲۲ تا ۲۶ (ضلع شرقی)، ضحی از آیه ۱ تا ۵ (ضلع غربی) و فجر (ضلع شمالی) در ضریح قمرینی‌هاشم به قلم ثلث کتابت شده‌است. می‌توان گفت دلیل انتخاب این آیات بر ضریح حضرت، ثواب و پاداشی است که خداوند

به مجاهدین وعده داده‌است و حضرت عباس^(ع) یکی از این مجاهدین در راه خدا، ولایت و امامت بوده‌است. وجود این کتیبه‌ها بر ضریح تنها به دلیل زیبایی نیست؛ بلکه آیات الهی این امکان را فراهم می‌کند تا معانی آن‌ها در وجود زائر نمایان شود و تفاسیر سوره کتابت‌شده روی ضریح‌ها، بیانگر شأن و منزلت اهل بیت است. هم‌چنین استفاده از اسماء الهی نمودی از رازهای نهفته‌ای است که کاربرد علم اعداد را آشکار می‌کند.

۲. ۶. اسماء الهی و نام چهارده معصوم: اسماء‌الحسنی بر جای‌جای دو ضریح وجود دارد. در ضریح اباعبدالله، اسماء‌الحسنی (یاحبیب، یاشهید، یاحمید، یاخبیر، یامحبیب، یامحیط، یامحیی، یاصبور و یانور) درون قاب‌های کوچکی به قلم ثلث نوشته شده‌اند. علاوه بر آن در کنار اسماء الهی، ذکر لبیک یاحسین نیز در قاب‌های دیگری به نگارش درآمده است که این ذکر، هر لحظه آدمی را به بیعت با امام‌حسین^(ع) فرا می‌خواند. تکرار ذکر لبیک یاحسین در گرداگرد ضریح نشان از ارادت شیعه به مقام والای ایشان دارد. در ضریح امام‌حسین^(ع) نامی از چهارده معصوم نیست.

در ضریح حضرت عباس علاوه بر اسامی خداوند (یاسامع، یاشافع، یادافع، یانافع، یارافع؛ یارازق، یاخالق، یافالق، یاصادق؛ یاحنان، یامنان، یابرهان، یادیان، یاسبحان، یاکافی، یاشافی، یامعافی و یوافی) که به قلم ثلث کتابت شده‌اند؛ نیز اسامی چهارده معصوم^(ع) در قاب‌هایی به رنگ طلایی و به قلم ثلث کتابت شده‌است. زمینه این کتیبه‌های میناکاری به رنگ سبز است. این قاب‌ها در وسط هر پنجره نصب شده‌اند؛ از این رو هر پنجره به نام یکی از ائمه^(ع) نام‌گذاری شده‌است. از این جهت می‌توان بیان کرد، دلیل به‌کاربردن اسمای ائمه^(ع) توسط هنرمندان طراح ضریح بر هر یک از پنجره‌ها، علاقه و محبت چهارده معصوم^(ع) به حضرت عباس^(ع) است (صالحی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۵). در حدیثی از امام‌صادق^(ع) روایت شده است که اگر کسی اسمای الهی را برشمارد، وارد بهشت می‌شود (مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۴: ۱۸۶). نمود صفات و اسمای خداوند در عالم، آدمی است و در بین انسان‌ها، پیامبران^(ع) بهترین مظاهر صفات و اسما هستند (ابراهیمی دینانی، ۱۳۹۳: ۱۰).

۳. ۶. روایات و احادیث: بیشترین روایات و احادیث ضریح امام‌حسین^(ع) که از سوی پیامبر^(ص) و امام‌صادق^(ع) نقل شده در

۴.۶. اشعار: این نوع از کتیبه‌ها به منظور هرچه زیبا و غنی‌تر شدن ضریح‌ها روی آن‌ها تعبیه شده‌است. ابیاتی از سیدرضی در مدح کربلا با قلم ثلث در قاب‌های چهاروجهی مزین شده‌است:

لم یذوقوا الماء حتی اجتماعوا بحدی السیف علی ورد الردی
(آب را نچشیدند تا این‌که با دم تیز شمشیر بر چشمه هلاکت گرد آمدند).

تکسف الشمس شمساً منهنم لا تدانیها ضیاء و علا (خورشید در برابر زیبایی آن‌ها پنهان می‌شود، نمی‌تواند به آن‌ها به دلیل نور و بزرگواری نزدیک شود).

وَ وُجُوهًا كَالْمَصَابِيحِ، فَمِنْ قَمَرٍ غَابٍ، وَنَجْمٍ قَدْ هَوَى
(چهره‌هایی چون چراغ تابان بودند که برخی مانند ماه غروب کردند و برخی چون ستاره فرورفتند).

در ضریح حضرت عباس^(ع) نیز قصیده‌ای عربی از مرحوم استاد سیدمحمدجمال هاشمی، شاعر نامدار عراقی و به قلم ثلث روضان البهیه در زمینه آبی لاجوردی، کتیبه شده‌است. این قصیده زیبا با این بیت آغاز می‌شود:

ضریحک مفزعنا الأمنع به کل نازله تدفیع
و بابک للخلق باب النجاه تلوذ بعروته السروع
یا اباالفضل والفضل ینمی إلیک فأنت لا لطفاه

نتیجه‌گیری

ضریح‌سازی یکی از الگوهای بارز هنر اسلامی به ویژه شیعیان بوده که وجود آن بر مزار پیامبران، ائمه اطهار و امامزادگان با ویژگی‌های خاصی همراه است و از این‌رو هنرمندان تلاش کرده‌اند که عقیده به عناصر شیعی و علاقه به خاندان پیامبر^(ص) را با هنر خود بر ضریح‌ها منعکس کنند و قدر و منزلت ائمه معصومین را به انسان گوشزد نمایند. در ضریح‌سازی نقش کتیبه‌نگاری، اهمیت به‌سزایی داشته و دارای تاریخچه‌ای طولانی است که از کم و کیف آن در روزگاران قدیم، اطلاعات دقیقی در دست نیست؛ اما از دوره صفوی به بعد، اطلاعات ارزشمندی از آن‌ها در دسترس است. کتیبه‌نگاری اصیل‌ترین هنر دیداری در دنیای اسلام است که زیبایی و جلوه‌ای خاص به ضریح‌سازی بخشیده‌است. کتیبه‌ها، روی ضریح‌ها با انواع خطوط اسلامی کتابت شده که بیشترین اقلام به کاررفته

قلم‌های نسخ، محقق و ثلث هستند. وجود این کتیبه‌های روی ضریح تنها برای زیبایی و شکوه آن نیست؛ بلکه حکاکای آیات الهی این امکان را فراهم می‌کند تا معانی آن‌ها در وجود زائر نمایان شود. تفاسیر سوره‌های کتابت‌شده بر روی ضریح‌ها، بیانگر شأن و منزلت اهل بیت^(ع) است. با بررسی دو ضریح جدید امام حسین^(ع) و حضرت عباس^(ع) می‌توان گفت: در هر دو ضریح آیاتی از قرآن کریم، اسمای الهی و اشعاری به قلم ثلث، نسخ و محقق کتابت شده‌است. آیات قرآن برگزیده برای هر ضریح، با شناخت و آگاهی از محتوای سوره‌ها و برای توصیف مقام و منزلت ولی خدا بر آن حک شده‌است. در ضریح حضرت عباس^(ع) سوره انسان و اسامی چهارده معصوم^(ع) به جهت احترام به ائمه معصومین و شأن و منزلت ایشان به‌کاررفته‌است. این سوره از نظر عموم مفسرین شیعه و اهل سنت درباره امام‌علی، حضرت فاطمه و حسنین^(ع) و فضه (کنیز آنان) نازل شده‌است. هم‌چنین پیامبر^(ص) فرمودند که این سوره در مدح و ستایش امام‌علی^(ع) و جانشینی ایشان بیان شده‌است. بنابراین درون‌مایه این سوره برای وصف حضرت عباس^(ع) مناسب است؛ چون اگرچه جزو معصومین^(ع) نیستند؛ راهی را در پیش گرفته که مظهري از یک انسان کامل و الهی است. در ادامه سوره‌های الرحمن، اخلاص، فجر، حمد، ضحی، غاشیه، انشراح و کوثر به شکل کامل روی ضریح‌ها کتابت شده‌است و آیاتی از سوره‌های بقره (آیه‌الکرسی)، اسراء، احزاب، نساء، نحل، رعد و مطففین آمده‌است. بر بام ضریح امام حسین^(ع) ۱۷ سلام از زیارت ناحیه مقدسه و کتیبه‌های دیگر ضریح، احادیث و روایات در بیان منزلت آن امام همام است که در ضریح حضرت عباس^(ع) نیست. اکثر کتیبه‌های قرآنی در دو ضریح مذکور، دور از دسترس هستند.

کتیبه‌های ضریح هر دو امام با تزئینات گیاهی و اسلیمی پوشیده شده‌است. بر کتیبه‌های هر دو ضریح گل‌های زیبای پنج‌پر، گل شاه‌عباسی، گل پنبه‌ای و برگ‌های پرتلاووسی قلم‌زنی شده‌است. در گلدان‌های ضریح امام حسین^(ع) کتیبه‌های منقش به سوره نور با قلم ثلث مشاهده می‌شود. گلدان‌های ضریح حضرت عباس^(ع) به شکل اناری و بدون کتیبه با هنر میناکاری تزئین شده‌اند. در کل می‌توان بیان کرد ضریح امام حسین^(ع) با عناصر بصری ترنج و سرترنج‌های

۸- احدی نیست در قیامت مگر این که آرزو می کند که ای کاش ما هم به زیارت امام حسین علیه السلام رفته بودیم؛ برای این که در روز قیامت می بیند که زوار امام حسین علیه السلام چه قدر نزد خداوند مقام دارند و چه قدر عزیزند.
 ۹- «آن کس که مظلوم کشته شده، برای ولی اش سلطه (حق قصاص) قرار دادیم، اما در قتل اسراف نکند؛ چراکه او مورد حمایت است» (الاسراء/۳۳).

۱۰- «و هنگامی که بندگان من از تو درباره من سؤال کنند (بگو) من نزدیکم! دعای دعاکننده را به هنگامی که مرا می خواند پاسخ می-گویم؛ پس آن ها باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان بیاورند تا راه یابند (و به مقصد برسند)» (البقره/۱۸۶).

منابع

- قرآن کریم.
- آل طعمه، سلمان هادی. (۱۴۱۶). *تاریخ مرقی/الحسین و العباس*. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۹۳). *اسماء و صفات*. قم: سازمان چاپ و انتشارات.
- ابن المشهدی، محمد بن جعفر. (۱۳۷۸). *المزار الکبیر*. قم: النشر الاسلامی.
- احسانی فر لنگرودی، محمد. (۱۳۸۲). «اعتبار سندی زیارت های ناحیه مقدسه». *علوم حدیث*، شماره ۳۰، ۳۲-۶۷.
- اسکندرپور خرمی، پرویز. (۱۳۹۶). «گونه شناسی ضریح در هنر و تمدن شیعی». رساله دکتری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران.
- اقبال، ابراهیم؛ صادقی، عماد و خیراندیش، ابوذر. (۱۳۹۴). *تاریخ گذاری سوره مطفین (مورد پژوهی مکی یا مدنی بودن سوره مطفین و نقش آن در تفسیر)*. پژوهشنامه معارف قرآنی. سال ششم. شماره ۲۳. ۱۳۹-۱۶۶
- امین، سیدمحسن. (۱۴۰۶). *اعیان الشیعه*. جلد ۹، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- بحرانی، سیدهاشم. (۱۴۱۶). *البرهان فی تفسیر القرآن*. جلد ۵ و ۲، تهران: بنیاد بعثت.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). *شکوفایی و عقل در پرتو*

طراحی شده، به ویژه در فرم پنجره ها سروی ایستاده را تداعی می کند که کتیبه های آن، با فرم، هماهنگ و هم آوا شده و به رنگ فیروزه ای گلدان ها ختم شده است که فضایی معنوی را به زائر ارزانی می دارد. در ضریح حضرت عباس (ع) رنگ لاجورد توانسته همنشینی دلنشینی از کتیبه ها و نقوش ارایه کند و زایر را در طواف معنوی همراهی کند.

پی نوشت ها

- ۱- درختی از تیره نعنایان و بومی کشورهای هندوستان، اندونزی و برمه است. چوب آن از نوع چوب سخت و به «چوب سخت هند شرقی» معروف است (رضایی باغبیدی، ۱۳۷۵، ۲۷).
- ۲- عضدالدوله دیلمی فرزند حسن رکن الدوله در سال ۳۲۴ هـ. ق. در اصفهان به دنیا آمد. او پس از ۳۴ سال حکومت بر مناطق ایران و عراق، سرانجام در سال ۳۷۲ هـ. ق. در حالی که ۴۸ سال داشت، از دنیا رفت و طبق وصیتش در نجف اشرف کنار قبر امام علی (ع) دفن شد.
- ۳- وزیر دانشمند شیعی مذهب آل بویه در سال ۳۶۱ هـ. ق. در رامهرمز متولد شد. در سال ۴۰۶ هـ. ق. از سوی سلطان الدوله دیلمی به وزارت برگزیده شد. وی در سال ۴۱۲ هـ. ق. به قتل رسید.
- ۴- دولتمرد ایرانی (قم ۵۵۷ - بغداد ۶۳۰ هـ. ق.). وی از مردم قم بود و در بغداد پرورش یافت. نسب او به مقداد بن اَسود کندی، از صحابه پیامبر اسلام (ص)، می رسد. وی وزارت ناصر، ظاهر و مستنصر عباسی را برعهده داشت. مؤیدالدین مکتب خانه، دارالقرآن و بیمارستانی در کاظمین ساخت و املاک بسیاری را وقف کارهای خیر کرد (خواندمیر، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۲۷-۳۲۳).
- ۵- حسین چراغ هدایت و کشتی نجات است.
- ۶- زیارت امام حسین علیه السلام بهترین اعمال است.
- ۷- هر کس از سر شوق و عشق به زیارت قبر امام حسین برود، خداوند او را در زمره ایمنان روز قیامت قرار می دهد و نامه اعمال او به دست راست او داده شود و زیر پرچم امام حسین علیه السلام قرار گیرد تا در جوار امام حسین علیه السلام جای گیرد و خداوند شنوا و داناست.

- نهضت حسینی، جلد ۵، قم: نشر اسراء. چاپ پنجم.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین. (۱۳۶۲). *تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر*، جلد ۲، تهران: خیام.
- ذاکری، محمدحسن. (۱۳۹۱). *گوهرناب در ضریح آفتاب*. قم: امام عصر (عج).
- رضایی باغبیدی، حسن. (۱۳۷۵). «بررسی چند واژه دخیل هندی در شعر فارسی». *نامه فرهنگستان*، سال دوم، شماره ۴، ۱۱۶-۱۰۳.
- روحی برندق. کاوس؛ غلامی. سید سجاد. (۱۳۹۶). تحلیل و بررسی دلالت آیه تطهیر بر عصمت اهل بیت (علیه السلام) در نگاه مفسران شیعه و اهل سنت. *پژوهشنامه معارف قرآنی*. سال هشتم. شماره ۳۰. ۱۰۳-۱۳۰.
- شریف قرشی، باقر. (۱۳۹۳). *زندگانی حضرت ابوالفضل العباس*. مترجم: سیدحسن اسلامی، چاپ نهم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شهبازی، رضا. (۱۳۹۵). *ضریح ماه منیر* [فیلم مستند]. شبکه چهار سیمای جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه راویان فتح قم.
- شیخ صدوق، محمدبن علی. (۱۹۹۰/۱۴۱۰). *الخصال*. تحقیق: علی‌اکبر غفاری، جلد ۱، بیروت: مؤسسه‌الاعلمی للمطبوعات.
- صالحی، اسراء؛ نعمتی بابای لو، علی؛ چیت‌سازیان، امیرحسین. (۱۳۹۲). «کتیبه‌های ضریح حضرت عباس (علیه‌السلام)؛ بررسی تطبیقی آیات با مبانی اعتقادی شیعه». *مطالعات هنر اسلامی*، شماره ۱۸، ۱۱۶-۹۹.
- صفوی، سلمان. (۱۳۹۶). «سوره قدر». *دانش‌نامه معاصر قرآن کریم*، قم: سلمان آزاده.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۳). *المیزان فی تفسیر القرآن*. جلد ۲۰ و ۱۶، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل‌بن حسن. (۱۳۹۰). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*. مقدمه: محمدجواد بلاغی، جلد ۱۳ و ۵، چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو.
- قائدان، اصغر. (۱۳۸۳). *عتبات عالیات عراق*. تهران: مشعر.
- قمی، شیخ‌عباس. (بی‌تا). *الکنی و الالقاب*. جلد ۱، تهران: مکتبه الصدر.
- کاظمی سهلوانی، حسن؛ دیباجی، سیدابراهیم؛ رضایی هفتادر، غلام‌عباس. (۱۳۹۶). «بررسی معناشناسی واژه سلام در تفسیر تبیان شیخ طوسی». *ادب عربی*، سال نهم، شماره ۱، ۲۶۰-۲۴۹.
- کلینی. محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). *الکافی*. جلد ۱، دارالکتب الاسلامیه. تهران
- حسین گلزار، مریم. (۱۳۹۰). *رویکرد قرآن به اهل تطهیر با تکیه بر سوره (المطففین)*. بینات. شماره ۷. ۲۱۷-۲۲۴.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۳). *بحارالانوار (زندگی حضرت امام‌حسین علیه‌السلام)*. مترجم: محمدجوادنجفی، جلد ۵، چاپ سوم، تهران: اسلامیه.
- مدرس، محمدباقر. (۱۳۵۳). *شهر حسین*. تهران: جهان.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران، دارالکتب‌الاسلامیه.
- ناصرالدین‌شاه. (۱۳۶۲). *سفرنامه ناصرالدین شاه*. چاپ دوم، تهران: کتابخانه صناعی.
- 08/09/1391, <https://www.farsnews.ir/news/13910907001011>.
- 01/04/ 1395 <https://imamhussain.org/persian/news/11785>,

Comparative study of the inscriptions of the Holy Darīḥs of Imam al-Husayn and Al-‘Abbās b. ‘Alī

Atiyeh Jahanian¹, Alireza Sheikhi²

1- M.Sc. in Islamic Arts, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.

2- Assistant Professor, Faculty of Applied Arts, University of Art, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

DOI: 10.22077/NIA.2021.3119.1356

Abstract

The burial places of Imam Husayn and ‘Abbas, the commander and standard-bearer of the caravan of Imam al-Husayn in the Battle of Ashura’, are now located in the city of Karbal, Iraq. There are among the most important visiting places for Shi’a. These two shrines are located in distance of 378 meters of each other. Each holy shrine consisted of many sacred elements, among which this study focused on Darīḥ. Darīḥ is an Arabic word meaning grave and the cleft in the middle of the grave. However, in Farsi, it refers to a small room, box or a grille-shaped structure made of iron or wood placed on the grave of an Imam or children of Imam. In more detail, Darīḥ is a small room in a rectangular cubic form which separates the space around the grave from the surrounding area. In Imam Husayn shrine, under the dome, there is a large silver, polygonal Darīḥ, in which the graves of Imam al-Husayn and his sons, ‘Ali Asghar and ‘Ali al-Akbar, are located. Different Darīḥs have been built and installed on Imam al-Husayn’s (a) grave in different periods. The last time when the Darīḥ was changed was in 2011. The purpose of this study is investigating the history of the mentioned Darīḥs and the qualitative analysis of their inscriptions. The research method is analytical-comparative and the data were collected through library and field studies. The findings show that in the both of two case studies, 13 inscriptions have been built by using three calligraphic techniques called Thuluth, Naskh and Nastaliq. The content analyses of those inscriptions have also shown that the written texts are in the relevance of demonstration of the sacred position and divine status of Imam Husayn and Abbas. Due to the different dimensions of the structure of the two Darīḥs, there is one row of inscriptions more in the Darīḥ of Imam Husayn. Finally, in terms of the contents the inscriptions of the studied Darīḥs are divided into four groups: 1- Qur’anic verses, 2- Names of God in Islam and Fourteen Infallibles, 3- Islamic hadith, and 4- poems, among which the Qur’anic samples were designed and executed with the more effective and influential designs.

Key words: Imam al-Husayn, Al-‘Abbās b. ‘Alī, Holy Darīḥ, inscription, content analysis.

---

1 - Email: Atiyeh.jahaniyan@gmail.com

2 - Email: a.sheikhi@art.ac.ir

This article is extracted from a first author’s thesis entitled “A Comparative Study of the Decoration of the Holy Shrines of Imam Ali, Imam Hussein and Abbas (AS)” under the direction of Dr. Alireza Sheikhi (Assistant Professor of University of Art) at the Ferdows Institute of Higher Education

(Date Received: 2020/08/26 - Date Accepted: 2021/03/17)